

ГУМАНІЗМ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ТЕНДЕНЦІЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Нікітенко В.О. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті дається аналіз гуманізму як соціально-політичної і філософської парадигми улаштування світу, проблем, що свідчать про дегуманізацію світу; еволюцію ідей гуманізму в контексті соціально-філософської думки, основні принципи та засади гуманізму.

Ключові слова

ГУМАНІЗМ, ГУМАНІСТИЧНИЙ РУХ, НОВЕ СУСПІЛЬСТВО, НОВА ЛЮДИНА, ОСОБИСТІТЬ, ГУМАНІСТИЧНИЙ МАНІФЕСТ, ПРАВА ЛЮДИНИ, ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ.

Вступ

Протягом всього свого існування людське суспільство постійно було пов'язане із пошуками методів і шляхів, які б могли найадекватніше задовольнити його матеріальні та духовні потреби. Сьогодні, коли людство усвідомило крах тоталітаризму та його наслідків, особливо гостро повсталала проблема оптимального шляху розвитку та існування суспільства. Кінець ХХ сторіччя знаменувався техногенними катастрофами, природними катаклізмами, які є наслідком антропогенного втручання, страшними епідеміями, бідністю та голодом, девіантною поведінкою, наркоманією та проституцією. Чи зможе людська спільнота врятувати сама себе? Важко поррахувати усі спроби це зробити. Серед тих, хто пропонує відповіді на загальні питання і ліберали, і соціалісти різного спрямування, соціал-демократи, і утопісти, прихильники так званого «соціалізму із людським обличчям», і різні релігійні організації.

Мета статті:

- проаналізувати суть гуманізму як фундаментальної тенденції суспільного розвитку;
- обґрунтувати теоретичні положення гуманізму;
- прослідкувати еволюцію цінностей гуманізму в контексті історії філософської думки;
- визначити основні цінності гуманізму;
- дати аналіз принципам «Гуманістичного Маніфесту».

Разом із цим існує та все більше поширюється, тим самим набуваючи все більшої популярності, міжнародний гуманістичний рух, який очолює Міжнародна академія Гуманізму (International Academy of Humanism), Міжнародний гуманістичний та етичний союз (International Humanist and Ethical Union) та іншими авторитетними організаціями, які діють у контексті із ООН. Діяльність організацій проходить у напрямку, який сформувався на кінці 19 – початку 20 ст. Серед лідерів руху були

відомі діячі свого часу: Ернест Геккель, Джуліан Хакслі, Джон Д'юї, Чарльз Пірс, Бертран Рассел, Альберт Ейнштейн та багато інших.

Вважається, що гуманізм, як система цінностей(моральних та цивільних), які тісно пов'язані із наукою, розумом, основами демократії та соціальної справедливості виник в стародавньому Китаї, Індії(рух нірвана, локоята) та класичній Греції. Гуманістичний світогляд представляє собою виключну адаптивність до зміни соціальних та культурних умов життя людства. Історики виділяють античний гуманізм та гуманізм арабського відродження(XI-XII ст.), візантійський гуманізм(XIV-XV ст.) та гуманізм епохи європейського Відродження(XIV-XVI ст.). Гуманістичні цінності набули широкого значення та отримали певного визначення в епоху Просвітництва і з того часу вони є постійно діючими факторами загальноєвропейської цивілізації поряд із прогресом науки, технології та ідей про права людини.

Аналіз літератури. *Що ж таке гуманізм? Звернемось до "Соціологічного енциклопедичного словника": Гуманізм – 1) ідеологія і практика, які базуються на принципах рівності, справедливості, які розглядають людину як найвищу цінність;*

2) напрямок у філософії, науці та мистецтві, який акцентує увагу на внутрішніх та зовнішніх якостях людини і який розглядає людину як "міру всіх речей"[1, 61].

Словник наголошує на тому що, "Гуманізм – філософський підхід, що в теоретико-світоглядний спосіб поєднує вчення про людину як визначальну мету і вищу цінність суспільства" [2, 29].

Одним із теоретиків гуманізму світового масштабу вважається Еріх Фромм (1900-1980) – німецько-американський філософ, соціолог, психолог, один із представників неофрейдизму; вивчав психоаналіз у Психоаналітичному інституті в Берліні; найбільший інтерес виявив до соціальної критики З. Фрейда. Після приходу Гітлера до влади в Німеччині, Е. Фромм емігрував до США, де і розробив власне вчення неофрейдизму. У 1942 році організував Інститут психіатрії; оригінальні роботи Е. Фромма: «Втеча від волі» (1941) — досліджує фашизм як соціальне явище; «Адольф Гітлер: критичний випадок нікрофілії» (1973); «Мистецтво любові» (1956); «Революція надії»(1968); «Мати чи бути?»(1976). Автор присвятив свої праці вивченню процесів історії, цивілізації, соціуму.

Хоча й більшість робіт Е.Фромма присвячена психоаналізу та вивченню фрейдистських теорій, йому також належить багато досліджень в області теорії та практики гуманістичних вчень. Розробляючи теорію радикально-гуманістичного аналізу, Е. Фромм вивчає закони, що управляють життям окремого індивіда, а також закономірності, що лежать в основі розвитку суспільства як єдиного цілого з метою гуманістичного перетворення людини і соціуму. Відкидаючи теорію «про незмінну людську природу», Е.Фромм стверджував, що в ході еволюційного процесу людина частково втрачає

«безпосередньо інстинктивну основу» і набуває нових якостей, які детерміновані соціальним середовищем. Людська природа і пристрасті, людина і її тривоги як продукти культури — основа гуманістичного психоаналізу [3, 175].

Обговорення проблеми

Здійснюючи пошук нових альтернатив планетарній катастрофі, Е.Фромм прийшов до висновку, що онтологічною умовою виживання роду людського є створення нової людини. Такий підхід передбачає:

1. Створення нового суспільства, що відповідає потребам «не відчуженого й орієнтованого на буття індивіда»;

2. Корінна заміна характеру людини, що виражається в переході від домінуючої установки на володіння до укорінення установки на буття, а також перехід від індіферентного й патологічного споживання до здорового суспільства;

3. Максимальне децентралізоване керування й здійснення індустріальної і політичної демократії, співучасті; заміна бюрократичного способу управління на гуманістичний [3, 176].

У своїх роботах Е.Фромм виділяє п'ять способів соціалізації особистості. Характеризуючи їх, Фромм наближається до антропологічного психологізму й екзистенціалізму, указуючи шлях створення «здорового суспільства». Цей шлях — гуманізація суспільства за допомогою методів соціальної терапії. Е.Фромм підкреслює, що неможливо створити здорове суспільство без гармонійно здорової людини і пропонує конкретний проект побудови такого суспільства.

Метод побудови здорового суспільства — це, насамперед, переорієнтація характеру людини, ціннісна установка на буття, яка утверджує відповідний тип людського існування — буття. Обов'язковими передумовами буття як способу існування Е.Фромм вважає незалежність і критичне мислення. Саме від них залежить продуктивна орієнтація характеру, закладена в самій природі людини. Але, на жаль, вона витісняється орієнтацією на володіння, ринковою орієнтацією характеру, яка є універсальною [3, 185].

Відстоюючи ідеї радикального гуманізму, Е.Фромм розробляє теорію нового суспільства й нової людини. Він виділяє такі ознаки нової людини:

1. Готовність відмовитися від усіх форм володіння заради того, щоб повною мірою «бути»;

2. Почуття безпеки і впевненості в собі, засноване на вірі в те, що вона — людина — є, існує;

3. Схильність до критичного, реалістичного мислення;

4. Уміння любити ближнього;

5. Всебічний розвиток людини як вища мета;

6. Всебічне самопізнання;

7. Впевненість, що займаєш своє місце.

В сучасному суспільстві поява Нової людини неможлива, а без Нової людини не можна побудувати Нове суспільство. Існує ряд способів, завдяки яким можна змінити загальну ціннісну установку – з «володіння» на «буття» – і тим самим здійснити перехід до Нового суспільства:

- встановлення контролю за споживанням;
- заборона впливати на свідомість суспільства;
- відмова від відчуженого існування;
- орієнтація на працю і творчу активність;
- моральне оновлення на основі гуманістичного психоаналізу;
- орієнтація на любов, яка є основою продуктивного характеру й критерієм буття людини;
- орієнтація на принципи гуманістичної етики.

За допомогою соціальної терапії можна реалізувати проект побудови здорового суспільства, що будується на принципах гуманістичної етики й гуманістичного психоаналізу, сформувати цілісну особистість, подолавши всі форми відчуженого стану людини[3, 186].

Представники іншої філософської школи – персоналізму – також приділяли певну увагу гуманістичним вченням і герменевтизували їх в своїх теоріях. Основоположники американського персоналізму Б.П.Браун, Дж.Хауїсон, Р.Флюелінг, Е.Брайтмен, У.Хокінг розвили вчення про «світ особистостей», що є справжньою ареною буття.

Осередком американського персоналізму стала матриця релігійно-етичної проблематики, де важливе місце відводиться питанням волі й відповідальності, самовдосконалення громадян, що відкриває шлях до «суспільства гармонії особистостей» і в мовних дискурсах виражається в змісті гуманізму і виховання [3, 127].

В основі французького персоналізму, що базується на антропологічній методиці аналізу, — визначення абсолютної цінності особистості. Персоналізм висуває як ідеал побудову гуманістичної цивілізації, в основі якої примат духовних цінностей, нормативно-ціннісних значеннєвих новацій.

Одним із найяскравіших представників французького персоналізму є Е.Муньє(1905-1950), який проголосив християнське вчення про особистість основою гуманістичного перевороту в житті людства, що дозволяє створити «суспільство особистостей, подібне до християнської громади. Особистість повинна знайти сама себе в суспільстві, яке налаштоване вороже щодо особистості; забезпечити базисні потреби, що є нормативами-цінностями, як певними гарантами ефективної екзистенції людей.

Щодо аналізу українських філософів, соціологів і політологів - Бочковського О.І. , Драгоманова М.П., Кістяківського О.Г., Костомарова М.І., Лисняк-Рудницького І.П., Максимовича М.О., Франко І.Я., Чижевського Д.І, Юркевича О.В., то в їх творах висвітлюються

гуманістичні засади суспільства і безпосереднього буття людини, створення суспільних умов для розвитку особистості.

Гуманізм - це інтелектуальна конструкція, продукт думок, продукт світоглядів, продукт добре збудованого, логічного завершеного мислення. Українська філософія робить проблему людини і гуманізму тим вузловим пунктом, до якого “стягуються” всі проблеми нашого суспільства – відчуження людини від влади і суспільства, дегуманізація суспільно-політичних відносин, деструктивних процесів у суспільстві, що позбавляють людину гідного існування, сприяють порушенню прав і свобод особистості.

Гуманізм слід сприймати широко; це природна антропологічна особливість людини, така ж як розум або здатність вірувати, або здатність бути критичним або скептичним. Гуманізм – виключно адаптивний і динамічний світогляд; його слід розуміти не як милосердя, не лише як любов до людини, а як деяке функціональне явище. Гуманізм виникає тоді, коли людина звертає увагу на свою, притаманну лише їй частинку людяності, коли людина намагається проконтролювати та лімітувати свої ресурси зла, гуманність переростає в гуманізм.

В контексті досліджуваної тематики розкривається той факт, що в умовах історичного вибору, який виник у результаті краху тих соціальних систем, що зруйнувалися, суспільство звернулось до майже архаїчних цінностей релігії, націоналізму та авторитаризму і легкої форми шовінізму. Воно не лише не побачило того фундаменту цінностей, що забезпечують нормальне функціонування демократичних суспільств, а й розгубило той моральний потенціал, який ми змогли зберегти на рівні спілкування. В сфері фундаментальних цивільних цінностей, цінностей соціальних і моральних суспільство регресувало замість потужного стрибка вперед.

Виникає питання: чи здатне суспільство пережити кризу цінностей, яка так глибоко занурилась в усі його верстви? Гуманісти сучасності відповідають позитивно.

“Гуманістичний маніфест 2000; Заклик до нового планетарного гуманізму” – це не перше звернення міжнародних гуманістичних організацій до світової громади. Перший “Гуманістичний маніфест-1”, в якому говорилося про необхідність суттєвої ціннісної переорієнтації, було підписано у 1933 році великою групою вчених та провідних суспільних діячів Європи та США. Він складався із 15 пунктів, які стверджували ідеї про нествореність Всесвіту, про походження людини в результаті процесу еволюції, заперечувався принцип дуалізму душі і тіла, релігія і культура визначались як продукти соціального розвитку. “Гуманістичний маніфест-1” заявляв про заперечення суспільства, орієнтованого на прибуток і вимагав “соціально орієнтованого колективного економічного порядку”.

У 1973 році вийшов “Гуманістичний маніфест 2” , який відображав нові повороти історичного процесу сучасності: поширення фашизму та його поразка у другій Світовій війні, створення світового “соціалістичного табору”, розкол світу на дві системи, які протистоять одна одній, холодна війна та гонка озброєння створення ООН, розвиток демократичних настроїв та рух за права і свободи людини. Цей документ гуманістів підписали як ліберали, так і соціал-демократи. Загалом “ Гуманістичний маніфест – 2 “відстоював інтереси та цінності демократії, миру, міжнародної безпеки та співпраці.

Міжнародний гуманістичний рух 80-х уточнив та доповнив свою базу і створив “Декларацію світського гуманізму” (1980) та “Декларацію взаємної залежності” (1988). У “Декларації світського гуманізму” підкреслювалась різниця між світським гуманізмом та релігією, що відповідало загальній тенденції більшості гуманістичних організацій. “Декларацію взаємної залежності” було схвалено на Всесвітньому гуманістичному конгресі у Буффало (США). Метою “ Декларації взаємної залежності” було доповнення загальної декларації прав людини, яку було прийнято в ООН у 1948 році. Основне положення Декларації – кодекс взаємних моральних юридичних та громадських обов’язків особистості та суспільства у світі глобалізації людських відносин.

Аналіз свідчить, що останні десять років століття, що минуло, були не менш динамічними, ніж усі попередні: вмерли комуністичні ідеали в країнах колишнього СРСР та країнах Східної Європи, процеси демократизації активізувались та набули нового масштабного значення, набула прискорених темпів глобалізація економіки у світі, зросло значення науково – технічного процесу, з’явилися майже революційні зміни в області масових комунікацій. Саме ці та багато інших глибоких змін визвали потребу у новій інтегрованій оцінці сучасного життя та перспектив світової спільноти із точки зору гуманістичного світогляду.

Така оцінка була дана прибічниками гуманістичного руху, було створено і опубліковано декларацію, яка має назву «Гуманістичний маніфест 2000: Заклик до нового планетарного гуманізму». Завдання, яке стоїть перед прогресивним людством, герменевтизувати основні положення “Гуманістичного маніфесту”, його теоретичні засади методологію і практику гуманістичного руху.

Основна мета “Гуманістичного Маніфесту 2000”- це заклик до нового планетарного гуманізму. За своїм змістом Маніфест представляє собою реалістичний зміст провідних тенденцій людства в сфері науки і техніки, світоглядів, реалій світової економіки і міжнародних відносин та реальні потенційні тенденції майбутнього. Гуманістичний Маніфест-2000” слід розглядати в ідеолого-педагогічному або пропагандистському та політичному аспектах. Щодо політичного аспекту, то ця методологія, за думкою провідних політологів, є цікавою.

Із пропагандистським аспектом все набагато складніше: Маніфест ставить питання про несумісність християнства та гуманізму. З цього

приводу виникає багато суперечностей. Дійсний стан речей говорить про значний прогрес в багатьох сферах життя сучасного світу. Реальні тенденції покращення життя особистості і суспільства гуманісти вбачають у слідуючи напрямках:

– медична наука покращила здоров'я людини; середня тривалість життя подовжилась; розробка нових препаратів та генна інженерія зробити свій вклад у розвиток охорони здоров'я;

– ризик епідеміологічних та інфекційних захворювань було знижено за рахунок профілактичних заходів, спрямованих на здоров'я людей.

– проблему голоду було усунуто завдяки сучасним аграрним технологіям; якість продуктів харчування також було підвищено;

– завдяки широкій індустрії виробництва багато товарів стали більш доступними для багатьох людей;

– завдяки технологічним інноваціям потреба у тяжкій фізичній праці є мінімізованою;

– революційними виявилися зміни у транспортній системі; величезні кількості людей мають змогу легко подорожувати із одного континенту в інший; і як наслідок - скоротилися відстані між людьми і культурами;

– сучасні засоби зв'язку стали всесвітніми завдяки сучасним технологіям; комп'ютерні технології радикально змінили майже всі аспекти соціального і економічного життя людства.

Наукові досягнення розширюють наші знання про Всесвіт та людину; відкриття в області фізики, астрономії, механіки поглиблюють наше розуміння природи; біологічна наука та генетика розширюють наші знання про біосферу; синтетична теорія еволюції відкриття ДНК та прогрес в області молекулярної біології розширюють наші знання про людину і динаміку життя; гуманітарні та соціальні науки безупинно підвищують рівень наших знань про людину та суспільство, про економіку, політику та культуру.

„Гуманістичний маніфест 2000" представляє собою дві частини: основну частину та „Біль про права та обов'язки". Що представляє „Біль про права"? Це є проект, який конкретизує зобов'язання гуманістів перед людством. „Біль про права" є своєрідним продовженням „Загальної Декларації прав людини", але він включає в себе деякі нові положення. Багато незалежних держав мають прагнення втілити ці положення у своїй внутрішній політиці. Задля реалізації основних завдань з гуманізації суспільства, автори „Білю про права" виділяють наступні пункти програми (вказано в порядку важливості, 1-найважливіший):

1) знищити всі форми бідності та покінчити із голодом; забезпечити все населення світу охороною здоров'я та житлом;

2) забезпечити економічну безпеку для кожної людини; гарантувати соціальний захист та гарний заробіток;

3) забезпечити гарантований захист від фізичного насилля, та, що не менш важливо, від страху перед моральним тиском; гарантувати

захист від сексуальних нападів будь-якої форми; сексуальна поведінка має базуватися на принципі взаємності; заперечити вищу міру покарання як неприйнятну форму помсти; вона має бути замінена довгостроковим тюремним ув'язненням;

4) надати кожній людині право створювати сім'ю за власним вибором, згідно із її матеріальними можливостями, а також надати безперечне право мати чи не мати дітей; ті, хто вирішує мати дітей повинен усвідомлювати, що вони мають певні обов'язки перед своїми дітьми; батьки повинні забезпечити безпеку на благо сприятливі обставини; батьки не можуть обмежити можливості своїх дітей у отриманні освіти, культурного збагачення та інтелектуального розвитку.

5) зробити можливості для отримання освіти та культурного збагачення загальнодоступними; кожна людина повинна мати можливості розширювати свої пізнання; як мінімум шкільна освіта має бути доступною для кожної без виключення дитини; кожна людина має оволодіти мінімальними освітніми стандартами: основними навиками у письмі, читанні та математиці.

6) знищити дискримінацію за принципом раси, економічного походження, національності, культури, касты, класової належності, віросповідання, статі або сексуальної орієнтації; ввести новий спосіб ідентифікації людини — належність до світового співтовариства;

7) поважати принцип рівності по чотирьом головним принципам:

- рівність перед законом;
- рівна повага;
- задоволення головних потреб кожної людини;
- рівність можливостей (на увазі мають принцип рівних можливостей у вільних суспільствах у переслідуванні своїх інтересів, втілення мрії у життя, прояві унікальних талантів);

8) гарантувати кожній людині право користуватися життєвими благами, прагнути щастя, творити та відпочивати згідно із її бажаннями в тому масштабі, в якому вони не наносять шкоди іншим людям;

9) сприяти можливостям насолоджуватися мистецтвом і самому творити - на увазі мають літературу, поезію, театр, образотворче мистецтво, танці, музику, співи; естетична уява та творча діяльність повинні безмежно сприяти духовному збагаченню людини, її самореалізації та щастю; суспільство повинне сприяти творчому розвитку особистості;

10) забезпечити приватну свободу кожної особистості, але в рамках закону; це є свобода думки та сумління, свобода слова та віросповідання, свобода на вибір свого власного образу життя; повинне поважати конфіденційність; людина повинна бути вільною від політичного чи соціального переслідування.

Висновки

Для людства давно настав час осмислити власну зрілість та відкинути пережитки архаїчного мислення та міфотворення, яке

консервує забобони та людські слабкості. Необхідність у більш рішучій та цілеспрямованій зміні світоглядної парадигми зумовлена багатьма обставинами. Одна з найголовніших – це зростаюча роль розуму, науки, технології задля забезпечення добробуту людства. Але в цей самий час гуманісти розуміють, що прогрес у цій сфері може виявити “зворотний бік медалі”, тобто можуть статися негативні наслідки безконтрольного використання зброї, негативні наслідки виробництв, які керуються антигуманними цілями або суто економічним зиском, негативні наслідки, пов’язані із відкриттями в генетиці та медицині, психології та засобах масової інформації. Саме гуманізм є тією прогресивною силою, яка є здатною протистояти всім негативним факторам розвитку людства і в той самий час сприяти прогресу.

Для гуманістів сьогодення важливо з’ясувати, що їх поєднує, важливо виявити щось загальне. Завдання гуманістів – допомогти людям виявити у собі природну гуманність і прямувати від цієї гуманності до гуманізму. Тоді люди об’єднуються задля загальної справи, задля реалізації мети покращення загальнолюдського рівню і статусу. Саме це – найголовніша ідея та практична мета нового планетарного гуманізму.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ розробка вітчизняної традиції гуманістичного розвитку суспільства;
- ✓ адаптація ідей Гуманістичного Маніфесту до сучасних реалій розвитку українського суспільства;
- ✓ аналіз теоретичних і практичних засад розвитку українського суспільства в контексті ідей гуманізму.

Джерела

1. Социологический энциклопедический словарь (на русском, английском, немецком, французском и чешском языках) под ред. Академика РАН Г.В. Осипова. – М. : Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 488 с.
2. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці. Навчальний словник – довідник для студентів. Уклали: В.М. Піча, Н.М. Хома. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий Світ - 2000”. – 320 с.
3. Воронкова В.Г. Філософія: Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 464 с.

Стаття надійшла 4.05.2005 р.